

SUNIY INTELLEKT VOSITACHILIGI: FUQAROLIK HUQUQI VA PROTSESSIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYANING HUQUQIY MEZONLARI

Azirbaev Salamat Kuanishbaevich

*Qoraqalpoq davlat universiteti yurisprudensiya
tálim yónalishi yuridika fakulteti 3-kurs talabasi.*

Tel raqami: +998 90 700-68-62

Email: azerbaevsalamat947@gmail.com.

Annotatsiya: Ushbu maqolada suniy intellekt (SI) texnologiyalarining fuqarolik huquqi va fuqarolik protsessi sohasidagi vositachilik (mediaatsiya) jarayoniga kirib kelishi, uning huquqiy maqomi, afzalliklari, xavflari va tartibga solish muammolari tahlil qilinadi. Xorijiy tajriba bilan solishtirilib, O‘zbekiston huquqiy tizimiga mos yechimlar taklif etiladi. Maqola SI ishtirokidagi vositachilikni huquqiy jihatdan tartibga solish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, vositachilik, fuqarolik huquqi, protsessual normalar, raqamli mediaatsiya, algoritmik qaror, inson huquqlari, shaxsiy ma’lumotlar, adolat.

Kirish

Hozirgi raqamli inqilob davrida huquq sohalari suniy intellekt (SI) texnologiyalari ta’sirida tubdan o‘zgarib bormoqda. Xususan, nizolarni sudgacha hal etishning muqobil usullaridan biri bo‘lgan vositachilik jarayoniga SI’ning kirib kelishi fuqarolik huquqi va protsessi sohasida yangi huquqiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. Agar SI yordamida taraflar o‘rtasida kelishuvga erishish mumkin bo‘lsa, bu nafaqat vaqt va xarajatni kamaytiradi, balki sud tizimidagi yuklamani ham yengillashtiradi.

Ammo shu bilan birga, vositachilikning SI asosida amalga oshirilishi jarayondagi inson huquqlariga, protsessual tamoyillarga, qarorlarning shaffofligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu borada huquqiy aniqlik, normativ asoslar va amaliyotga yo'naltirilgan yondashuv talab etiladi.

Prezident **Shavkat Mirziyoyev** ta'kidlaganidek:

“Raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylangan ekan, ularni qonun bilan tartibga solish — bizning strategik vazifamizdir.”

Demak, SI vositachiligini huquqiy asosda yo'lga qo'yish – zamonaviy davlat va huquq tizimi uchun dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

SI vositachiligining afzalliklari va fuqarolik huquqiga ta'siri

Sun'iy intellekt yordamida vositachilik jarayonlarini avtomatlashtirish turli afzalliklarni beradi:

- ✓ Vaqt va xarajatni tejaydi, ayniqsa kichik moliyaviy da'volar uchun;
- ✓ Taraflar geografik jihatdan masofada bo'lsa ham, vositachilikni olib borish imkonini beradi;
- ✓ Netral, insoniy hissiyotlardan holi yondashuvni ta'minlaydi;

Oldindan tuzilgan algoritmlar asosida tez va aniq qarorlar qabul qilinadi.

Fuqarolik huquqi doirasida SI vositachiligi ko'proq shartnomaviy nizolar, iste'molchi da'volari, ko'chmas mulk bilan bog'liq nizolar, va raqamli xizmatlar bo'yicha kelishmovchiliklarni hal etishda ishlatilmoqda.

Olim Richard Susskind aytganidak:

“Raqamli vositachilik — bu yuridik xizmatlarning demokratlashuvi demakdir.”

Bu jarayon o'zining huquqiy maqomini mustahkamlash uchun qonuniy asosga ega bo'lishi zarur.

Protsessual muammolar va inson huquqlari bilan bog‘liq xavflar. Shunga qaramay, SI vositachiligining ayrim xavfli jihatlari mavjud:

- ❖ "Qora quti" algoritmi – SI qarorining qanday shakllanganini aniqlash qiyin, bu esa shaffoflikka ziddir;
- ❖ Algoritmik tarfakashlik (bias) – noto‘g‘ri yoki biryoqlama o‘rgatilgan tizimlar adolatsiz qaror chiqarishi mumkin;
- ❖ Qonuniy kuchning noaniqligi – O‘zbekiston qonunlarida SI asosida tuzilgan kelishuvlarning sud qarori sifatida tan olinishi belgilanmagan;

Shaxsiy ma’lumotlar xavfi – SI vositachiligida ishtirok etgan taraflar maxfiy ma’lumotlarini algoritmlarga ishonib topshiradi, bu esa inson huquqlariga xavf tug‘diradi.

Professor Thomas Schultz yozganidek:

“Tezlik va samaradorlik evaziga inson huquqlarini xavf ostiga qo‘yish — raqamli adolatga xos illatdir.”

Bu jihatlari O‘zbekiston fuqarolik protsessual tizimida chuqur muhokama qilinishi lozim.

Yechimlar va takliflar strategik yo‘nalishlar

1. Qonunchilikda aniq me‘yorlar joriy etish:

“Mediaatsiya to‘g‘risida”gi qonunga yoki Fuqarolik protsessual kodeksiga SI asosidagi vositachilik haqida alohida bo‘lim kiritish zarur.

2. Litsenziyalash tartibini belgilash:

Xorij tajribasiga asosan SI xizmatlari faqat tasdiqlangan, shaffof va inson nazorati ostida ishlaydigan tizimlar bo‘lishi lozim.

3. “Inson nazorati ostidagi SI” prinsipi:

Evropa Ittifoqi amaliyotida qo‘llaniladigan mazkur tamoyil adolatli vositachilikni kafolatlaydi.

4. Maxsus platformalar yaratish:

Sud organlari huzurida sinov tariqasida SI asosida vositachilik qiluvchi elektron tizimlar ishlab chiqilishi lozim.

5. Yuristlar uchun raqamli malaka kurslari:

Yuridik ta'limda "sun'iy intellekt va huquq" yo'nalishini yo'lga qo'yish davr talabidir. Akademik **A.R. Abdurahmonov** bu borada shunday deydi:

"Raqamli vositachilik huquqiy tafakkurni tubdan yangilash zaruratini yuzaga keltirmoqda."

Xulosa

Sun'iy intellekt vositachiligi fuqarolik huquqi va protsessi doirasida keng qo'llanilishi mumkin bo'lgan samarali mexanizmdir. Ammo bu jarayon qonuniy, etik va protsessual asoslar bilan mustahkamlanmas ekan, u taraflar huquqlariga xavf tug'diradi. O'zbekiston SI vositachiligini tartibga soluvchi huquqiy asoslarni yaratish orqali xalqaro tajribani o'zlashtirgan, shaffof va ishonchli nizoni hal etish tizimini barpo etishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1) O'zbekiston Respublikasi "Mediaatsiya to'g'risida"gi Qonuni, 2018-yil
- 2) O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi
- 3) Richard Susskind. "Online Dispute Resolution and the Future of Law"
- 4) Thomas Schultz. "Digital Justice and Algorithmic Dispute Resolution", 2021
- 5) A.R. Abdurahmonov. "Raqamli transformatsiya: huquqiy mezonlar", Toshkent, 2022
- 6) Shavkat Mirziyoyev. "Yangi O'zbekiston — taraqqiyot va islohotlar yo'li", 2021